

Mgr Paweł Marcin Mazanka
*Doktorant Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie*

Prawda o osobie ludzkiej w ujęciu personalizmu amerykańskiego

The truth about the human person in american personalism

Abstrakt:

Ameryka Północna okazała się jednym z najbardziej sprzyjających środowisk tworzenia się myśli personalistycznej, pozostając pod wpływem koncepcji idealistycznych i pragmatycznych, a personalizm (wywodząc się z filozofii i teologii) został szybko zasymilowany przez myślicieli teistycznych, oddziałując na sfery aktywności indywidualnej i społecznej człowieka. Ojcem personalizmu był Borden Parker Bowne. Następnie nurt ten rozwijał się w dwóch Szkołach: Filozofii z Concord (bostońskiej), charakteryzujący się orientacją indywidualistyczną oraz w Szkole Filozofii z Saint Louis (kalifornijskiej) charakteryzujący się orientacją społeczną. Oba typy miały istotne znaczenie z punktu widzenia dalszych losów uprawiania filozofii w Stanach Zjednoczonych. Analizując dwie podstawowe cechy personalizmu amerykańskiego, pragmatyzm i konfesyjność należy dalej stwierdzić, że charakteryzuje go przydzielenie najwyższego miejsca osobie ludzkiej w hierarchii wszystkich bytów stworzonych. Z tego faktu wypływa niezbywalna godność każdej osoby ludzkiej, ostatecznie ukonstytuowanej przez Absolut oraz jej podmiotowe traktowanie i afirmacja. Personalizm amerykański jest kierunkiem silnie zintegrowanym z religią chrześcijańską. Szczególnie widać to w twórczości Bowne'a. Źródła tego należy upatrywać w tym, że na kontynencie amerykańskim nie miała miejsca radykalna zmiana filozoficzna, porównywalna do tego, co w Europie dokonało się wraz z Rewolucją Francuską.

Zestawienie i analiza istotnych cech personalizmu amerykańskiego ma za zadanie przybliżyć ten problem, a co za tym idzie – pozwala zobrazować różnorodność tego nurtu filozofii na tle światowego personalizmu. Pojawia się także pytanie czy możliwe jest stworzenie względnie spójnego nurtu personalizmu bez odniesienia do Absolutu, tak jak ma to miejsce np. w humanizmie teistycznym i ateistycznym w omawianym regionie. Może to być przedmiotem kolejnych badań.

Słowa kluczowe: personalizm, personalizm amerykański, pragmatyzm, osoba ludzka, koncepcja osoby ludzkiej

Abstract:

North America has become one of the most conducive areas for creation of personalistic thought, remaining under the influence of idealistic and pragmatic conceptions, while personalism (coming from theology and philosophy) was soon acquired by teist thinkers, affecting areas of both individual and public activity of the man.

Personalism was founded by Borden Parker Bowne. The movement went on to develop in two schools – Concord School of Philosophy (also known as Boston school) and Saint Louis School of Philosophy (also known as California school). The former had an individualist character, while the latter – social. Both types of personalism significantly affected practising philosophy in the USA. Analyzing two main features of personalism – pragmatism and confessiveness, it should be stated that according to this movement a human person is given the highest place in the hierarchy of all created beings. From

this fact there can be derived inalienable dignity of a human person, ultimately created by the Absolute, their subjectivity and affirmation.

American personalism is strongly integrated with christian religion, which can be especially observed in the works of Bowne. That is because on the American continent there was no radical change in philosophy, as opposed to Europe after the French Revolution.

Presentation and analysis of major features of American personalism is to provide an insight into the matter and thus allows to depict the variety of the movement within the worldwide personalism. There also arises a question whether it is possible to create relatively consistent personalism without a reference to the Absolute, as it happens in teist and atheist humanism in the region in question. It could be a subject of further research.

Key words: personalism, american personalism, pragmatism, human person, conception of a human person

Wprowadzenie

Ze względu na ożywioną debatę intelektualną w Stanach Zjednoczonych dotyczącą koncepcji osoby ludzkiej we współczesnej filozofii, w niniejszym artykule zostanie podjęta próba przedstawienia specyfiki personalizmu amerykańskiego przełomu XIX i XX wieku. Zostaną poddane analizie jego cechy wyróżniające: silna konfesyjność i pragmatyzm. Celem poznawczym tekstu jest także zbadanie, czy personalizm amerykański ma potencjał wzbogacenia dorobku personalizmu europejskiego. Innymi słowy, podjęto także próbę odpowiedzi na pytanie, czy dorobek filozofów amerykańskich w tym zakresie jest autonomiczny i czy wprowadza nowe wątki do depozytu myśli personalistycznej powstałej wcześniej w Europie? Czy personalizm jest oryginalnym kierunkiem filozoficznym czy tylko korzysta z innych systemów? W jakim stopniu jest nurtem samodzielnym i niezależnym oraz czy ma możliwość bycia alternatywą dla kultury indywidualistycznej lub kolektywistycznej?

Termin *personalizm* (od łac. *persona* – osoba) po raz pierwszy został użyty przez F.E. Schleiermachera (+1834). Przez słowo personalizm określał on ideę osobowego Boga, przeciwstawionego określeniu panteistycznemu. Charles Renouvier (+1903) określał nim doktrynę akcentującą ludzką naturę jako rzeczywisty i fundamentalny wymiar bytu, a filozofów dzielił na dwie grupy: personalistów i apersonalistów. Autor pracy *Person und Sache* – Wilhelm Stern (+1938) upowszechnił to pojęcie, samemu określając się jako zwolennik „krytycznego personalizmu” oraz rezygnując z analiz metafizycznych osoby na rzecz ujęć psychologicznych i epistemologicznych (Dec, 2007, s. 122).

Stanisław Kowalczyk (2002) wskazuje, że nazwa oraz idee personalizmu upowszechniły się szybko przenikając do języka filozoficznego. Obecnie możemy wyróżnić kilka szkół personalizmu: egzystencjalny (G. Marcel, K. Jaspers, M. Buber,

M. Bierdiajew), socjologiczny (E. Mounier, J. Lacroix), tomistyczny (J. Maritain, C. Fabro, K. Wojtyła), fenomenologiczno-aksjologiczny (M. Scheler, L. Lavelle, R. Guardini), teologiczny (K. Rahner, E. Schillebeeckx, W. Granat).

Ponadto klasyfikacje personalizmu mogą być różnorodne, w zależności od przyjmowanych kryteriów. Można więc mówić o personalizmach dawnych i współczesnych nurtów filozoficznych, personalizmach politycznym, metafizycznym, społecznym, teologicznym, pedagogicznym, humanistycznym, itd. Pojęcie to oznacza również prąd kulturowo-społeczny promujący program działań wspierających integralny rozwój osoby ludzkiej, w którym wartości ekonomiczne i techniczne są podporządkowane wartościom osobowo-duchowym (Kowalczyk, 2002, s. 304).

Personalizmem określa się także nurt filozoficzny, religijny, czy społeczny, który uznaje:

- osobowy byt człowieka;
- materialny i duchowy wymiar jego natury;
- rozumność i wrażliwość na wartości wyższe;
- nadrzędną wartość osoby ludzkiej wobec świata rzeczy oraz struktur ekonomiczno-społecznych i politycznych.

Personalizm jest także przeciwstawiany skrajnemu indywidualizmowi, jak kolektywizmowi, uznając konieczność życia społecznego dla aktualizacji pełnego człowieczeństwa, sprzeciwiając się jednocześnie instrumentalizacji osoby ludzkiej (tamże, s. 305).

1. Z dziejów myśli personalistycznej w Stanach Zjednoczonych

Po raz pierwszy w formie pisanej, terminu „personalizm” na kontynencie amerykańskim użył poeta Walt Whitman w swoim eseju o tym samym tytule (1868). Jego twórczość wywarła wpływ na późniejszych myślicieli, publicystów i filozofów, m.in. na Bronsona Alcott, który określił ten nurt „prawdziwie wielką, ogromną doktryną” (Sheperd, 1938, s. 391). Prawdopodobnie Whitman usłyszał słowo personalizm po raz pierwszy właśnie od Alcott (Harold, 2003, s. 71).

Za ojca amerykańskiego personalizmu uznawany jest Borden Parker Bowne (1847–1910) – szczególnie w zakresie koncepcji osoby oraz obszarów epistemologii, metafizyki i etyki. Ważnym przykładem jest Bowne, który od 1873 do 1875 roku studiował na Uniwersytecie w Getyndze, następnie na paryskiej Sorbonie oraz

w Halle¹. Na jego twórczość silny wpływ mieli R. Lotze i H. Urlici. Jednak Bowne we wprowadzeniu do *Studies in Theism* wskazał jedynie lakonicznie na źródło swoich poglądów (Gacka, 1996a, s. 25). Z kolei w *Metafizyce* już wyraźnie podkreślił, iż rezultaty jego myślenia pochodziły od Lotzego².

Ojciec amerykańskiego personalizmu przyznawał się do zainteresowania twórczością wielkich autorów myśli europejskiej, począwszy od Kanta. Filozoficznych źródeł koncepcji Bowne'a należy zatem doszukiwać się w dokonanej przez niego syntezie idealizmów europejskich. Amerykanin czerpał wiele z idealizmu niemieckiego i brytyjskiego (np. rzeczywistość interpretował po berkeleyowsku, twierdząc że składają się na nią duchowe osoby o najwyższej formie istnienia, tzn. nieskończona Osoba Stwórcy i osoby skończone jako indywidualne, aktywne i twórcze ośrodki świadomości). Podobnie jak Berkeley, umieszcza on Boga w naturze, która jest przestrzenią wypełnioną Jego mocą. Bowne był pod szczególnym wpływem tego filozofa także w zakresie immaterializmu twierdząc, że istnieją tylko umysły i idee. Niejasny pozostaje jego stosunek do świata materialnego. Może to wskazywać na postawę filozoficznego idealizmu w myśli tego autora.

Metoda Bowne'a przypomina jednak bardziej koncepcję J. Swifta, którego praca *A tale of a Tube* (opisująca polityczne i religijne postawy Anglików, opublikowana w 1704 roku) była ulubioną lekturą amerykańskiego filozofa. Jak zauważa Andrzej Jastrzębski (2008, s. 31): „Realistyczna ontologia personalizmu nie daje się pogodzić z subiektywistyczną tradycją empiryzmu. Mimo że Bowne określił swe stanowisko jako skantyzowany berkeleyizm, można by je określić bardziej adekwatnie jako berkeleyizacja Kanta, gdzie to, co empiryczne, musi przejąć rolę tego, co transcendentalne. Skoro same rzeczy są konstrukcją umysłu to wprowadzenie epistemologicznego dualizmu zdaje się rozwiązywać problem relacji myśli do świata”.

Natomiast od Kanta Bowne przejął pierwszeństwo rozumu praktycznego w życiu moralnym. Udowodnienie lub obalenie postulatów praktycznych nie jest możliwe – jedynie wola daje nam dostęp do tego, co metafizycznie rzeczywiste (droga doświadczenia życiowego, a nie droga dyskursywna). To raczej cele praktyczne a nie procesy logiczne kształtują powyższe przekonanie (tamże, s. 32).

Pierwotnych źródeł personalizmu amerykańskiego należy szukać w fakcie powołania dwóch instytutów filozoficznych: Szkoły Filozofii w Concord oraz Szkoły Filozofii w Saint Louis. To właśnie w tej drugiej ukazał się w 1867 roku pierwszy

¹ Ponadto w latach 1882–1883 podróżował do Norwegii, Szwecji, Niemczech, Danii, Szwajcarii, Francji i Anglii.

² Również Francis J. McConnel twierdził, że Bowne rozpoczął od rozważania poglądów Lotzego, lecz na nich nie poprzestał.

numer magazynu filozoficznego „The Journal of Speculative Philosophy”. Wydawcy i autorzy zebrani wokół tego czasopisma (W.T. Harris, C. Brockmeyer i T. Davidson) są znani jako „neohegliści z Saint Louis” – to oni jako pierwsi zwrócili uwagę na zagadnienie personalizmu w Stanach Zjednoczonych (Gacka, 1996b, s. 9). Potem w 1906 roku Mary Whiton Calkins w swoim manifestie filozoficznym (1930) określiła siebie „absolutną personalistką”.

Czesław S. Bartnik wskazuje na dwie konstytutywne cechy personalizmu amerykańskiego: idealizm i pragmatyzm (Skakuj, 2012, s. 207–208). W tym świetle spróbuje się wykazać czy personalizm amerykański jest samodzielny kierunkiem czy tylko korzysta z innych systemów.

Personalizm amerykański powstawał w wyniku kontaktów jego przedstawicieli ze środowiskami uniwersyteckimi w Europie XIX i początku XX wieku. Mimo że Stany Zjednoczone okazały się być jednym z najbardziej sprzyjających środowisk konstituowania się myśli personalistycznej, to główni przedstawiciele tego nurtu tworzyli swoje koncepcje, bazując na osiągnięciach filozofów pochodzących ze Starego Kontynentu. Potwierdzają to liczne podróże personalistów amerykańskich do europejskich ośrodków naukowych.

2. Osoba ludzka w relacji do otaczającej rzeczywistości

Prekursorzy amerykańskiego personalizmu postawili sobie ważne pytanie. Dotyczy ono rozumienia konieczności związku porządku świata zewnętrznego (przyrody) z porządkiem świata wewnętrznego (człowieka i jego świadomości). Wyszli z założenia, że żaden naturalistyczny niepersonalizm ani idealistyczny niepersonalizm nie mogą tego zrobić. Taki stan rzeczy tłumaczyli tym, że żaden z tych poglądów nie zawiera przyczynowego czy organizującego potencjału wystarczającego, aby wytłumaczyć systematyczny (czyli ujęty w system) charakter świata. Receptą na brak odpowiedzi systemów opartych na idealizmie czy naturalizmie jest wyniesienie tych problemów do planu osobowego. Konsekwencją tego założenia jest odnalezienie w tożsamości i jedności osobowego „ja” kluczowego poglądu, koniecznego do udzielenia odpowiedzi na metafizyczny problem relacji trwałości i zmian (Abebe, 2017, s. 43–44).

Podjęwając próbę zrozumienia rodzaju przyczynowości, która mogłaby właściwie wyjaśnić uporządkowane zmienianie się świata, szczególnie świata kultury, zwróci się uwagę na działanie osoby. Tylko aktywność kogoś działającego może wykonać dane zadanie. Powyższe zdanie ma swoje źródło w zasadzie racji dostatecznej i w różnicy między przyczynowością mechaniczną a przyczynowością sprawianą przez osobę. Przyjmując, że znany nam świat jest uporządkowany,

zmieniający się i działający na zasadach prawa naturalnego (a przyjmuje się to zarówno na drodze rozumowej, jak i spontanicznej intuicji) można stwierdzić, że w świecie tym istnieje celowość, która swoje źródło ma w Absolucie (tamże, s. 44).

Warto podkreślić, że pierwsi personaliści amerykańscy punktem wyjścia dla jakiegokolwiek filozoficznej refleksji czynią życie codzienne. Każdy z nas podejmuje się więc uprawiania filozofii w kontekście życia osobistego. Bowne w swojej książce *Personalizm* (1994, s. 33) uzasadnia powyższe stwierdzenie w trzech postulatach:

- współistnienie osób, czyli osobowy i społeczny świat, w którym żyjemy i jakiegokolwiek spekulacje muszą się zaczynać od stwierdzenia, że my i bliźni stanowimy fakty, które nie mogą być kwestionowane;

- podstawowe prawa rozumu (np. tożsamości, niesprzeczności, racji dostatecznej) są najważniejszym warunkiem jakiegokolwiek wspólnoty intelektualnej i są ważne dla wszystkich i obowiązują wszystkich;

- świat wspólnego doświadczenia (rzeczywistego lub możliwego) jest przestrzenią, gdzie wzajemnie się rozumiemy i gdzie toczy się życie.

Warto nadmienić, że jeżeli chodzi o koncepcję osoby, to Bowne podziela wizję osoby wypracowaną przez europejski personalizm chrześcijański. Ma on ontologiczne podstawy, do których należą trzy elementy: koncepcja bytu osobowego, uznanie jego wielokierunkowej i wielopoziomowej dynamiki oraz koncepcja społecznej wspólnoty. W celu zrozumienia jak personaliści amerykańscy ujmują nasze bycie w świecie, należy zwrócić uwagę na ich podstawowe twierdzenie, że osoba w ciągu swojego życia zmienia się. Aby ta zmiana była rozpoznana jako zmiana, musi istnieć poznająca i trwająca jedność zawierająca podmiotowe „ja”, samoidentyfikującą się samokontrolę oraz moc do poznawania. Osoba – twierdzi Bowne – to niepodzielna, samoświadoma jedność, która istnieje poprzez następstwo i je poznaje. Nasze myśli i uczucia są więc niezbywalnie własne (Buford, 2002, s. 38–39). W tym miejscu warto wspomnieć, że integralnym elementem personalistycznej antropologii jest uznanie faktu, że człowiek od początku swego istnienia jest osobą. Nie jest tylko kolejnym egzemplarzem gatunku określanego mianem homo sapiens.

3. Elementy pragmatyzmu w personalizmie amerykańskim

W. Granat zauważa, że amerykański personalizm jest mocno powiązany z pragmatyzmem. Przytacza trojaki rozróżnienie pojęcia „personalizm”. Obok personalizmu psychologiczno-pedagogicznego oraz chrześcijańskiej odmiany personalizmu we Francji mamy do czynienia z amerykańskim ujęciem tego nurtu

w powiązaniu z pragmatyzmem, widać to przede wszystkim w następcach opisanego powyżej W. Bowne'ie, E.S. Brightman, W.E. Hocking, R.T. Flewelling.

Termin „pragmatyzm” pochodzi od greckiego słowa *pragma*, które oznacza działanie, czynność. Józef Herbut definiuje go jako zbiorczą nazwę poglądów, według których umysł nie jest nastawiony na teoretyczne poznanie rzeczywistości, lecz służy sprawnemu, skutecznemu działaniu. Pragmatyzm stanowi więc odmianę pozytywizmu filozoficznego (Herbut, 1997, s. 435). Pragmatyzm był jednym z ważniejszych prądów filozoficznych początków XX wieku. Miał ogromny wpływ na kształtowanie się wielu koncepcji filozofii najnowszej. Obok Peirca jego twórcą był William James.

Według Buczyńskiej-Garewicz (1973, s. 7–8, 13) pragmatyzm istotnie wpłynął na amerykańską tradycję filozoficzną (nie omijając personalizmu), a także odegrał dużą rolę w krytyce wielkich systemów idealistycznych na przełomie XIX i XX wieku. Przyczynił się do zburzenia „mitu” o filozofii jako królowej nauk, a podejście syntetyczne zastąpił analitycznym. Cechy te wiążą pragmatyzm z takimi prądami myślowymi końca XIX stulecia, jak pozytywizm i scjentyzm³. Pragmatyzm odrzucał idealizm absolutny (gdzie wolność jest atrybutem wolnego ducha, dążącego do wiedzy o sobie samym) jako spekulację metafizyczną i nie głosi tez zgodnych z nauką, lecz tworzy „straszydła metafizyczne”, które panują nad ludźmi, ograniczają ich wolność oraz zmniejszają ich odpowiedzialność moralną.

Buczyńska–Garewicz zauważa również, że pragmatyzm kształtował się w atmosferze rozpowszechnionego pluralizmu ontologicznego, który akceptował pozytywistyczną redukcję świadomości do poznania praw fenomenalnych, a odrzucał istnienie jakiegś „rzeczy w sobie” (poza tym, co jest dostępne obserwacji). Autorka wskazuje na związek tej odmiany personalizmu z woluntarystyczną teorią doświadczenia, wedle której każdy podmiot poznający jest czynnikiem układającym swe doświadczenia w subiektywną całość (tamże, s. 18).

Jedną z głównych cech stanowiących o fundamencie personalizmu stworzonego przez Amerykanów zdaniem Bartnika (2008, s. 118) jest właśnie pragmatyzm. Potwierdza to m.in. fakt, że James wielokrotnie korespondował z założycielem amerykańskiego personalizmu.

W 1908 roku James napisał w liście do Bowne'a: „Myślę, że walczymy dokładnie w tej samej sprawie – przywrócenia pełni praktycznego życia traktowanego przez tak wiele poprzednich filozofii jak widmo..., tzn. że nasze

³ Pozytywizm rozumiany jako nurt wyrosły z nowożytnej fascynacji teoretycznym postępem nauk przyrodniczych i związanymi z nim technicznymi możliwościami człowieka. Scjentyzm jako pogląd, że pojęcia, teorie i metody nauk przyrodniczych mają zastosowanie uniwersalne (szczególnie – w filozofii, naukach społecznych i humanistyce).

emfaticzne kroki stawiamy w tym samym miejscu. Ty, zaczynający blisko racjonalistycznego bieguna i boksujący się z kompasem, i ja, diametralnie przechodzący średnicę z empirystycznego bieguna, dosiegamy praktycznie bardzo podobnych pozycji i postaw” (Buford, 2002, s. 38). Cytat ten dobrze ilustruje obecność elementu pragmatyzmu w personalizmie. Celem personalizmu jest bowiem nie tylko teoretyczne rozważanie pojęć czy analiza świata idei, ale stworzenie filozofii dynamicznej, ukierunkowanej na praktyczne działanie człowieka w codziennym życiu.

Na zakończenie warto nadmienić, że personalizm pragmatyczny jest surowo oceniony z kilku powodów:

- jest nazbyt zaangażowany politycznie (reakcyjny);
- jest niechętny wobec nauki;
- jego społeczna dynamika jest sprowadzana do działań wewnętrznych woli (wolna wola jest największym przywilejem człowieka, decydującym o jego godności) (Granat, 2015, s. 188).

4. Konfesyjność jako cecha wyróżniająca

Konieczna relacja pomiędzy osobą ludzką (stworzeniem) a Osobą Boską (Niestworzoną), to drugi element charakterystyczny dla personalizmu amerykańskiego. Bowne wskazuje, że jedynie w świetle tej wyjątkowej relacji człowiek może odnaleźć przyczynę i cel swojego istnienia, działania i powołania. Twierdzi, że istnienie osoby ludzkiej niemal zakłada konieczność istnienia Osoby Absolutnej – Boskiej. Charakterystyczne jest przy tym to, że osoby stworzone, pomimo iż powstały za sprawą Osoby Niestworzonej, to jednak cechuje je – otrzymana od Niej – indywidualność i odrębność. Przywilejem osoby ludzkiej, na który wskazuje Bowne, jest możliwość ciągłej interpretacji świata zewnętrznego oraz twórczego kształtowania jego środowiska. Dokonuje się to w ścisłej współpracy z odwiecznym planem Boga, którego doświadczenie stanowi konieczny atrybut człowieczeństwa, a szczególnie moralności oraz jej wymiarów społecznego i kulturowego (Smolka, 2002, s. 259–260).

Według innego personalisty amerykańskiego Edgara Sheffielda Brightmana (1884–1953), lidera Szkoły Bostońskiej, osoba ludzka jest predysponowana do działania, pragnienia, tworzenia czegoś nowego, jeżeli ma stać się osobą doskonałą na wzór Najwyższej Osoby [*the Supreme Person*], działającej wiecznie i twórczo w kierunków najwyższych możliwych celów. Brightman wyraźnie wskazuje, że przymiotami Najwyższej Osoby jest wszechmoc, wieczność, nieskończoność, dobroć i jedność, wpisując się tym samym w tradycyjną naukę o Bogu. W tym miejscu warto

wskazać, że Brightman popełnia błąd antropocentryzmu polegający na stosowaniu ludzkiego pojęcia natury, rozumu, celu czy zmagania w stosunku do Boga w sensie dosłownym, a nie analogicznym (tamże, s. 92–93).

Ostatecznie Brightman stwierdza, że Osoba Boska jest absolutnym i doskonałym Bytem Osobowym, ponieważ są w nim obecne funkcje świadomej osobowości w najwyższym stopniu, tj. myśli, uczucia i wola (Gacka, 1996b, s. 83). W tym miejscu także wyraźnie dostrzegamy wspomnianą wyżej relację Bóg – osoba ludzka. Rozdzielanie tych pojęć może prowadzić do niepełności personalizmu amerykańskiego.

Podsumowanie

Ameryka Północna okazała się jednym z najbardziej sprzyjających środowisk tworzenia się myśli personalistycznej, pozostając pod wpływem koncepcji idealistycznych i pragmatycznych, a personalizm (wywodząc się z filozofii i teologii) został szybko zasymilowany przez myślicieli teistycznych, oddziałując na sfery aktywności indywidualnej i społecznej człowieka (Smolka, 2002, s. 259).

Ojcem personalizmu był Borden Parker Bowne. Następnie nurt ten rozwijał się w dwóch Szkołach: Filozofii z Concord (bostońskiej), charakteryzujący się orientacją indywidualistyczną oraz w Szkole Filozofii z Saint Louis (kalifornijskiej) charakteryzujący się orientacją społeczną. Oba typy miały istotne znaczenie z punktu widzenia dalszych losów uprawiania filozofii w Stanach Zjednoczonych (Skakuj, 2012, s. 208–216). Analizując dwie podstawowe cechy personalizmu amerykańskiego – pragmatyzm i konfesyjność – należy dalej stwierdzić, że charakteryzuje go przydzielenie najwyższego miejsca osobie ludzkiej w hierarchii wszystkich bytów stworzonych. Z tego faktu wypływa niezbywalna godność każdej osoby ludzkiej, ostatecznie ukonstytuowanej przez Absolut oraz jej podmiotowe traktowanie i afirmacja.

Personalizm amerykański jest kierunkiem silnie zintegrowanym z religią chrześcijańską. Szczególnie widać to w twórczości Bowne'a. Źródła tego należy upatrywać w tym, że na kontynencie amerykańskim nie miała miejsca radykalna zmiana filozoficzna, porównywalna do tego, co w Europie dokonało się wraz z Rewolucją Francuską.

Powyższe zestawienie i analiza istotnych cech personalizmu amerykańskiego miały za zadanie przybliżyć ten problem, a co za tym idzie –zobrazować różnorodność tego nurtu filozofii na tle światowego personalizmu. Pojawia się także pytanie: czy możliwe jest stworzenie względnie spójnego nurtu personalizmu bez

odniesienia do Absolutu, tak jak ma to miejsce np. w humanizmie teistycznym i ateistycznym w omawianym regionie. Może to być przedmiotem kolejnych badań.

Bibliografia:

- Abebe A.Y. (2017), *Personalistyczna koncepcja teologii kultury według Czesława Stanisława Bartnika*, nieopublikowana praca doktorska – Wydział Teologiczny UKSW, Warszawa.
- Bartnik Cz.S. (2008), *Personalizm*, Lublin: KUL.
- Bowne B.P. (1994), *Personalizm*, B. Gacka, J. Kłós (tłum.), Lublin: Oficyna Wydawnicza „Czas”.
- Buczyńska-Garewicz H. (1973), *James*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Buford T. (2002), Klasyczny personalizm amerykański, *Personalizm. Prawda, Dobro, Piękno*, nr 3, s. 33-46.
- Calkins M.W. (1930), The Philosophical Credo of an absolutistic personalist, (w:) *Contemporary American Philosophy*, New York, vol. 1. s. 180-190.
- Chrost S. (2015), Pedagogiczne implikacje humanizmu personalistycznego Wincentego Granata, *Pedagogia Christiana*, 1/35, s. 181-199.
- DeWolf L.H. (2003), Historia personalizmu z perspektywy amerykańskiej, *Personalizm. Prawda, Dobro, Piękno*, nr 4, s. 69-92 .
- Gacka B. (1996a), *Personalności amerykańscy*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Gacka B. (1996b), *Personalizm amerykański*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Granat W. (1985), *Personalizm chrześcijański. Teologia osoby ludzkiej*, Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha.
- Herbut J. (1997), *Leksykon Filozofii Klasycznej*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Jastrzębski A. (2008), *Pierwszy personalista amerykański; Personalizm Bordena Parkera Bowne'a*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Kowalczyk S. (2002), *Zarys filozofii człowieka*, Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne.
- Odell S. (1938), *Journals of Bronson Alcott*, Boston: Little, Brown and Company.
- Skakuj R.E. (2012), Szkoły personalizmu amerykańskiego: Bostońska i Kalifornijska, *Pedagogika Katolicka*, nr 2(11), s. 207-223.
- Smolka B. (2002), *Narodziny i rozwój personalizmu*, Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.